

ZNAČAJNI ALKEMIJSKI RUKOPIS MANUALE CHYMICO-SYPATHETIKUM

Mladen BOSNJAK i Hrvoje TARTALJA

BIBLIOGRAFSKI PODACI

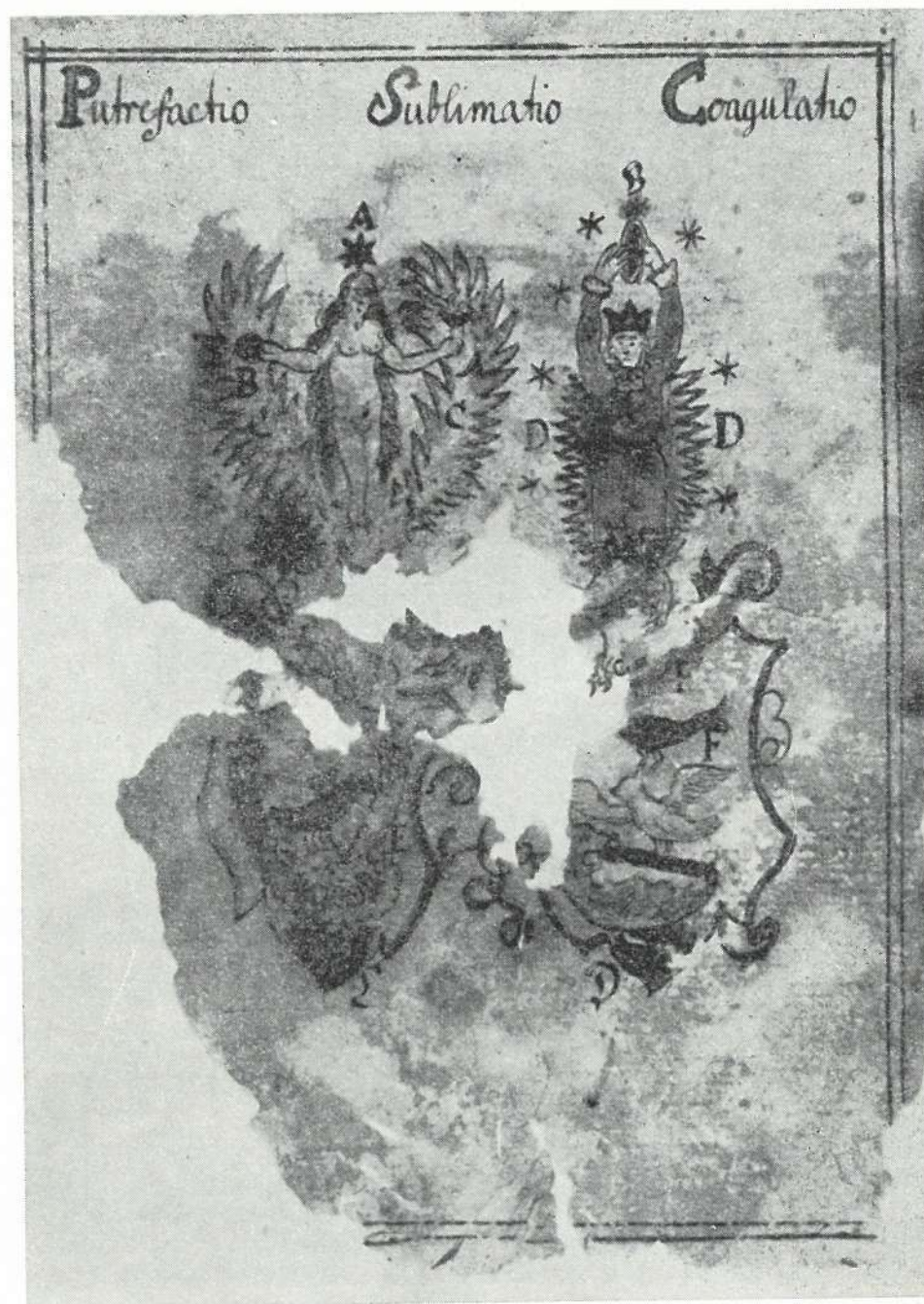
Knjižnica Zavoda za farmakognoziiju Farmaceutskog fakulteta spada među dvanaest najstarijih biblioteka na Sveučilištu u Zagrebu¹. Osnovana je još godine 1898, a u njenom knjižnom fondu nalazi se i veliki broj rijetkih starih djela. Dovoljno je samo spomenuti da u knjižnoj imovini od svih 207 biblioteka Sveučilišta u Zagrebu postoji tek jedna inkunabula, a ta se nalazi u knjižnici Zavoda za farmakognoziiju. To je 4. latinsko izdanje djela »Hortus sanitatis« koje je napisao Joannes de Cuba, a izišlo je 1498. u Strasburu². Knjižnica ima i više rukopisa, a ovdje ćemo se osvrnuti na jedan zanimljivi, alkemijski rukopis iz 18. stoljeća koji je sakupio Karol Jozef Stehauzen (Carol Joseph Stehausen).

Rukopis ima naslov »Manuale Chymico-Sympathetieum Variorum Operum. Collectum et Conscriptum ad me Carolo Josepho Stehausen Studioso Chirurgiae Practico, Anatomiae atque Medicinae...« Pisan je crnom i crvenom tintom naizmjenično, pretežno crnom, osim same naslovne strane, gdje prevladuje crvena, i poleđine naslovne strane koja je cijela napisana crvenom, a uokvirena crnom tintom. U tekstu su samo naslovi i odlomci ispisani crvenom tintom. Početak rukopisa »Processus« uokviren je crveno, a na svim ostalim stranicama okvir je izvučen olovkom. Priložena dva crteža izrađena su u više boja, a sama naslovna strana uokvirena je širokom žutom (zlatnom) bojom sa crnim uglovima i sredinama okvira, dok ostali crteži imaju obične dvostruke okvire izvučene crvenom tintom. Rukopis je dosta oštećen, naročito od početka do 14. strane (paginacija je obilježena u donjim desnim uglovima), tako da na naslovnoj strani nema godine, a izvorno (ili naknadno) je bila napisana, jer u posljednjem redu piše »Viennae Anno Domini«, a dalje je list istrzan.

Rukopis ima 55 listova veličine 20,5×15 cm i 3 dodata razne veličine (oko 22×18,5 cm). Stranice su potpuno ispisane, gotovo do rubova sa strane (razmak manji od 0,5 cm), a iznad i ispod teksta praznina iznosi pretežno oko 1 cm. Broj redaka na stranicama nije jednak i varira od 22 do 27.

Na početku rukopisa, kako je već spomenuto, nalaze se dva crteža u boji. Prvi ima natpis »Putrefactio Sublimatio Coagulatio«, a drugi »Tabula Schmaragdina Hermetia Trison (egisti — istrzano) Patris Philosophorum«. Poleđina prvog crteža ostala je prazna, a kod drugog je crveno uokvirena, ispisana crnom tintom i jako je oštećena donja bilješka, a vjerojatno napisana drugom rukom.

Crteži i naslovna strana nisu paginirani, osim ako shvatimo kao paginaciju broju 3 u gornjem desnom uglu na početnoj stranici »Processus«, ali

»Putrefactio — Sublimatio — Coagulatio«

»Tabula Smaragdina«

moramo konstatirati da na slijedećem listu ponovo dolazi brojka 3, premda nečitljivo napisana, a na verso strani već sasvim jasni broj 4. Paginacija teče dalje sve do strane 94. Poslije toga se vidi da je jedan list izrezan i slijedi jedan prazan. Na posljednja 4 lista napisan je »Index« s trima iscrtanim okomitim stupcima na svakoj strani za 24 slova abecede od A do Z. Crte stubaca izvučene su olovkom.

Rukopis je na njemačkom jeziku s latinskim imenima i citatima, a pisan je latinicom s djelomično gotskim slovima. Pisac upotrebljava i veliki broj alkemijskih simbola, a na strani 84. je jedan recept na talijanskom jeziku. Do strane 49. rukopis je jedan, jedinstven, pažljiv i uredan. Od 50. do 54. više nije tako pažljivo rađen, ali su poglavlja još pisana zasebno i crvenim slovima, osim bilješke na dnu 51. strane s potcrtanim naslovom, a koja je vjerojatno napisana kasnije drugom tintom i rukom. Od bilješke na dnu 54. strane naslovi su još potcrtavani crvenom tintom, a od 62. do kraja rukopisa prestaje upotreba crvene tinte. Tinta postaje različita i sigurno nije sve pisalo isto lice. Na dnu 73. strane načinjena su dva kruga crvenom olovkom sa 4 i 5 cm promjera. U manjem krugu nacrtana je petokraka, a u većem šestokraka zvijezda sa slovima.

O samom sastavljaču nismo mogli naći nikakvih podataka³. Zanimljivo je da se u istoj biblioteci nalazi još jedan rukopis, otprilike sto godina stariji (iz godine 1699) pod naslovom »Arzneibuch«, a napisao ga je Dietrich Stehausen (Dietrich Stehausen).

Sastavljač »Manuala« Karol Joseph Stehausen nije o sebi ostavio u rukopisu nikakvih bilješkica, a ni ostali vlasnici koji su se služili rukopisom nisu ostavili nikakvih marginalija, pa se ne može znati gdje se sve rukopis nalazio i kada je došao u našu zemlju.

U knjižnici Zavoda za farmakognoziju rukopis se, prema inventaru vodi u knjizi koja nosi naslov: »Našastar poklonjenih sprava, knjiga, pokušva ili nabavljenih aparata, knjiga, pokušva iz taksa uplaćenih od studenata za farmakognoške vježbe«. Knjiga »Našastar« započeta je 2. I 1926. i na strani 293. uveden je naš rukopis ovako: »Stehausen. Manuale, Beč, 1799«, s bilješkom da ga je godine 1932. poklonio prof. dr Julije Domac. U Zavodu za farmakognoziju ne postoje nikakvi drugi podaci.

Ako bismo uzeli godinu 1799. kao ispravnu i početnu za nastanak rukopisa, a godina je vjerojatno još postojala kada je on bio inventarisan, papir nas upućuje na još raniji postanak, a i sam rukopis govori tome u prilog. Proučavanjem vodenih znakova bavili smo se prije nego što smo naišli na podatak iz inventara. Rukopis obiluje vodenim znakom »Oklopnika« koji se u Beču naziva popularno »Mandl«, zatim slovima »St. W.« (Stadt Wien) i na praznom listu je vodeni znak slova »H«. Sve te znakove upotrebljavala je tvornica papira Ranersdorf (1732—1871) kod mjesta Švehata, u neposrednoj blizini Beča¹). Proizvodnjom papira u Ranersdorfu počeo je da se bavi Franc Ferdinand Aleksander Virc (Franc Ferdinand Alexander Würz, 1715—1763). Papir tvornice Ranersdorf smatran je kao veoma kvalitetan, a proizvodio se najviše prvorazredni srednjefini, kojim su se služili dvor, državna i gradska uprava, privatnici, a bio je i izvozni artikl.

¹) Zahvaljujemo i ovom prilikom Veri Hofman iz Historijskog instituta JAZU, koja nam je prečitala vodene znakove.

Papir s istim vodenim znakom Oklopnika nalazimo u spisima iz godine 1743. i kasnije u Arhivu dvorske kancelarije, Arhivu grada Beča i u spisima samog Ranersdorfa.⁴

Mjesto nastanka rukopisa biće svakako Beč. U prilog tome govore ne samo naznačeno mjesto na naslovnoj strani (koje je moglo biti dodato i kasnije), sam papir, već i legenda napisana na poleđini naslovne strane. Štehaufen donosi legendu kao uvodni moto svom alkemijskom »Manualu«. Prepričava postanak naziva popularne »Gostionice k poljubljenu novčiću«. Gostionicu je, navodno, jednom posjetio, prema Štehaufen, samo »svima poznati alkemist Teofrastus« (Paracelsus, 1493—1541). Prilikom plaćanja pružio je Teofrast gostioničaru mali izlizani novčić, koji se preokretanjem već bio pretvorio u blistavi metal, i rekao da mu plaća više nego što je dužan. Na to je gostioničar odgovorio da će zbog toga poljubiti novčić. Po tome je i gostionica dobila ime. Prema svemu izgleda da je Štehaufen bio stalan posjetilac gostionica i prijatelj dobrog vina.

Ako prihvatamo kao lokalitet rukopisa Beč, moramo uzeti kao mistifikaciju sastavljača njegovo tvrđenje, da je »postupak od riječi do riječi prepisan iz djela odličnog kneza B. iz saksonskog grada Dendres«. Grad u Saksoniji pod tim imenom ne postoji, a nije ni latinski naziv nekog drugog mjesta, već to može biti jedino Drezden, ako čitamo obrnuto slogove. Isto tako nismo mogli ustanoviti na kojeg bi se to velikaša odnosilo »Exellentissimi Gomitis de B.«

Neobično zanimljivo i odlično izrađene su korice rukopisa, premda su i one jako oštećene. Potječu iz druge polovice XV, a najkasnije do XVI stoljeća. Vjerojatno su uzete sa neke knjige, a možda čak i neke inkunabule. Papir rukopisa je svakako prilagođen koricama, koje su bile od drva i presvučene bijelom svinjskom kožom. Drvo od gornjeg unutarnjeg dijela korica više ne postoji, kao ni kovani zatvarači, koji su se prvobitno nalazili na knjizi, kako se to može lijepo razabrati.

Uspoređivanjem korica našeg rukopisa s radovima starih knjigovezaca, očito je da su one djelo nekog velikog nepoznatog majstora⁵. Premda kod nas u našim javnim naučnim bibliotekama ne postoji o tom predmetu sva potrebna literatura, ipak smo pronašli neka podudaranja sa znamenitim

Vodeni znak Oklopnika

knjigoveškim primjercima. Tako smo na primer, identični vanjski troplet klasja, kakav imaju korice na našem rukopisu, našli na saksonskom povezu veličine 345×200 mm od bijele svinjske kože sa slijepim tiskom⁶, izrađenom za izbornog kneza Augusta oko godine 1565. Zatim, sličan je i virtenberškog povež⁷, iz Tibingena, veličine 213×155 mm, rađen oko 1582—1584. Gotovo je sasvim identičan sa vanjskim tropletom klasja i nekim sličnostima i povež, također od bijele svinjske kože, veličine 210×160 mm, iz godine 1581, s grbom Hansa Harersa i njegove žene⁸. Sve te sličnosti mogu biti sasvim slučajne, jer znamo da su knjigovesci uzimali motive jedan od drugog, ali naše korice bez sumnje odaju dobrog majstora iz naznačenog razdoblja i lijepi su primjerak knjigoveške vještine.

OBRADA TEKSTA

Alkemija je kao nauka dominirala u srednjem i dobrom dijelu novog vijeka, te je prodrla u sve djelatnosti tadašnjeg feudalnog društva. Bila je osnovna misao vodilja u svim profesionalnim djelatnostima, pa je postala i sastavni dio medicine. Nije stoga čudo da je u tom vremenu nastalo mnogo djela iz raznih naučnih područja, koja se sva baziraju na alkemiji. Među tim djelima posebnu pažnju zaslužuju rukopisi, jer su u njima izložena alkemijska vjerovanja u svom rudimentarnom obliku. Ta su djela bila namijenjena samo uskom krugu onih najpozvanijih, pa je, prema tome, i materija, koja se tu obrađuje temeljna, sa svim tajnama, sujeverjem i fantazijama kojima je bila obavijena alkemija od svog postanka. Prema tome, baš nam rukopisi pružaju možda i najbolje izvore za poznavanje osnovnih mišljenja, koja su bila vodeća u vremenu kada je dominirala alkemija.

I ovaj rukopis predstavlja jedno od takvih djela u kome je opisana alkemistička vještina pravljenja zlata i u kome se iznose filozofske tajne o upotrebi znakova i čarobnih formula. Ovaj rukopis je zapravo, izuzev uvodnog dijela, alkemističko-medicinski priručnik, jer su i u medicini, kako je poznato, vladale ideje alkemije. Pisac rukopisa je Karlo Josip Štehaufen, izučeni kirurg i praktičar iz anatomije i medicine. Materijal je sakupio iz raznih izvora: »Variorum operum collectum et conarriptum«. Za prvi dio, koji naziva Processus, navodi da ga je zapisao od riječi do riječi iz djela slavnog plemića B. O kojem se to plemiću radi nije utvrđeno, kako je već rečeno, a i sam je autor želio sačuvati njegovu anonimnost.

Rukopis počinje s dva crteža u bojama izrađena rukom koji po svojoj originalnosti zaslužuju punu pažnju. Prvi je dosta oštećen, a treba da predstavlja tri glavne alkemističke operacije: putrefactio, sublimatio i coagulatio. Ispod ovih naziva nalaze se samo dva crteža koja simbolički prikazuju te radnje. Na temelju te simbolike figure bi mogle predstavljati sublimaciju i koagulaciju. Sublimacija je prikazana kao gola žena, okružena plamenom u obliku stilski napravljenih krila. Na glavi ima zlatnu zvijezdu i slovo A, a u desnoj ruci zlatnu kuglu i slovo B, što simbolizira zlato. U lijevoj joj je zapaljena baklja, ispod koje su slova A i C. Kod nogu glavnog lika nalazi se stilizirano sunce u zlatu, što je opći simbol zlata, dok se ispod lika nalazi se ostaci grba sa nekim fantastičnim ličnostima i životinjama. Ličnosti nose na glavi krunu, a štit je obilježen slovom E. Drugi lik koji bi imao simbolizovati koagulaciju predstavlja muškarca s krunom na glavi i u crvenom

odijelu. U rukama uzdignutim iznad glave drži neki ovalni predmet, dok tijelo obuhvaća stilski prikazana vatra. Oko cijelog lika su zvjezdice i slova B, D. Ispod njega je grb, a na štitu su narisane dvije ptice i slovo F. Osim simboličke crtež sadrži i neku tajnu u pogledu izrade zlata, koja se može odgonetnuti pravilnim tumačenjem simbola i određenim poretком slova.

Po tome je još zanimljiviji drugi crtež koji direktno zadire u tajnu pravljenja zlata. On je nazvan: *Tabula Schmaragdina Hermetis Trismegisti, patris philosophorum*. Slika je, isto tako, u boji, izrađena rukom — u obliku medaljona. Vanjski krug nosi natpis: *Visita Interiore Terrae Rectificando Invenies Occultum Lapidem*. Unutarnji dio kruga koji predstavlja zemaljsku kuglu prikazuje zlatnu kalež iz koga izlaze simboli zlata, srebra, željeza, antimona, olova i kositra. Sa strane su nacrtane dvije ruke koje se pružaju prema elementima, a ispod njih su dvije zemaljske kugle s križem na vrhu i stilizirani grbovi u obliku kugle povezane lancima.

Na poleđini slike nalazi se tumačenje, koje je vrlo zanimljivo i govori o onom općem vjerovanju u tajnu izrade zlata, koju su ljudi naslijedili od pradavnih vremena. Tako se za ovaj crtež tvrdi da je to pradavna smaragdna ploča u kojoj je sakrivena filozofska tajna, koja omogućuje pronalaženje tajne pravljenja zlata. Ovu ploču je načinio još Hermes Trismegistos, a nađena je poslije njegove smrti u jednoj pećini, gdje ju je on sklonio. Hermes Trismegistos živio je, naime, poslije općeg potopa, te je došao u dolinu Eberan, gdje je pronašao mramorne stubove na kojima je bilo zapisano 7 tajni. Pri tom se misli na alkemističku tajnu za izradu zlata pomoću kamena mudraca, a i na ostale. Ove su tajne zapisali na stubovima mudraci »Steine Meister«, koji su živili prije općeg potopa, a Hermes je bio prvi koji ih je pronašao i zapisao. Ta tabla zapravo prikazuje tajne riječi Hermesa i, zajedno s figurama, daje ključ za pravilno odgonetanje tajne mudraca koji su pronašli kamen. Jedan dio teksta je uništen, tako da nije moguće cijeli tekst dešifrirati, ali je vjerovanje alkemičara općepoznato, te je taj tekst sačuvan u drugim spisima. Poznato je da alkemija potječe još od starih Egipćana. Tako je zaštitnik alkemičara postao Hermes Trismegistos, a u njemu su sadržana sva stara vjerovanja u egipatskog boga zdravlja Duhita, boga Hermesa kod Grka i boga Merkurijusa kod Rimljana. Oni su osnivači osnovnih nauka matematike i astronomije, pa, prema tome, i magije. Ti su bogovi objedinjavali u svojoj ličnosti tri osnovne moći (Trismegistos), koje opet, odgovaraju elementima: vatri, vodi i zemlji⁹. Oko ove mitologije podignuta je zgrada alkemije sa svojim vjerovanjima u Kabbalu, astrologiju, tajne nauke, permutaciju elemenata i eliksir života.

U sklopu svega toga nastala je i *Tabula smaragdina* kao putokaz za ostvarenje alkemističkih nastojanja. Ta je tabla poznata i najstariji pisani podatak o njoj nalazimo kod Hortulanusa (Garlandus), engleskog alkemičara, za koga se smatra da je živio u XI stoljeću. Naslov i prvi dio tog rukopisa glasi: *Hermetis Trismegistos Tabula smaragdina, in eius manibus in sepulero reperta, cum commentatione Hermetii*¹⁰. Kasnije su nastala i razna *Verba secretorum Hermetis*, od kojih se jedna redakcija nalazi i u ovom rukopisu¹¹. Prema tome, u ovom uvodnom dijelu citira se zapravo poznata i osnovna alkemistička doktrina.

Poslije jedne od uobičajenih pjesmica alkemističkog sadržaja rukopis obrađuje osnovnu alkemističku radnju, koja se naziva »Processus«. Po na-

vodima pisca formula je prepisana od riječi do riječi od poštovanog plemića B., koji živi u Dendresu, saksonskom gradu. Taj regulus počinje s antimonom i željezom, kao ishodnim supstancijama, zatim donosi cijeli recept i postupak za rad. Svi elementi i spojevi, tehnološki procesi, kao i utezi, naznačeni su s poznatim alkemističkim tajnim znakovima¹². Kasnije se u tekstu prelazi na opisivanje izrade lijekova s podacima za koje bolesti se upotrebljavaju. Naravno, tim lijekovima se pridaje sigurno djelovanje. »S ovim se lijekom liječe sve podagre, kao i sve bolesti koje su neizlječive« (incurabiles), tvrdi se u tekstu. I u tom smislu piše ovaj dio traktata, o čemu će nas uvjeriti već i podnaslovi: *Das Geheimnis unserer Hermetischen Seiens* (Tajna naše nauke po Hermesu), *Nun Wollen wie zu unserer universal Medicin allein scheitern* (Sada ćemo preći na univerzalnu medicinu — misli se na lijek protiv svih bolesti — panaceju). Zatim se opisuje drugi način za dobijanje ovog općeg lijeka, koji se kao i prvi sastoji uglavnom od metala, spojeva olova, nitrata i tartarata.

U daljem se tekstu prelazi na opisivanje dragog kamenja koje se upotrebljavalo za izradu filozofskog merkurijskog (žive). Kako je općenito poznato, drago kamenje se koristilo i u medicini kao lijek ili u komponentama lijekova, a i u alkemiji. Među takvo drago kamenje rukopis nabroja: dijamant, rubin, safir, ametist i, naravno, smaragd. Ovim se i završava prvi dio rukopisa koji nosi naslov »Processus«, a obuhvaća 49 strana.

Drugi dio, tj. od strane 50. do 94. dakle do kraja, sadrži niz recepata iz raznih područja alkemije za izradu lijekova i mnogih drugih praktičnih uputstava više tehničkog karaktera. U toj masi uputa, preskripcija i formula, u kojima opet dominiraju alkemistički znakovi i izrazi, moguće je nabrojiti samo neke značajnije. Tako se ponovo daje recept za izradu zlata iz srebra i žive, pa jedan drugi, koji se naziva »regulus antimonii«, zatim na koji se način pravi crveni kamen nazvan gernison, ili opet crveni tartarat. Među propisima kako se izrađuju razna tehnička sredstva nalazimo recepte za izradu tajnih tinta i čudnih boja, pa ljepila za staklo i porcelan, kome je mastika osnovna komponenta.

U ovom dijelu ima mnogo preskripcija za izradu galenskih preparata: *Tinctura alba verissima*, *Spiritus saponis*, *Tinctura vera*. U jednom se receptu može zamijeniti uvin mjesto špiritusa, a spominju se i arkana nepoznate sile koji su zapravo najjači sastojak lijeka. Kod nekih od ovih postupaka navode se i imena ili samo inicijali autora. Tako se kod recepata za izradu nekog arkana spominje: *probatum est a D. Max.* Od ostalih imena nalazimo *Madam de Scio*, *O. Gabrijel*, *D. Peinagel* i *dr Vismar*.

Među tim receptima svakako najznačajnije mjesto zauzimaju oni koji prolaze iz alkemističkih fantastičnih shvatanja. Takav je »*Plantten Kugel*« koji se pravi od 7 metala: srebra, zlata, bakra, cinka, olova, željeza i žive, što je sve trebalo otopiti po određenim propisima i omjerima. Sličan je propis za »*Globus Saxonicus*«, u kojem, osim raznih metala, postoje posebne odredbe u vezi s astrologijom i utjecajem zvijezda. U tom smislu se praktičaru daju posebne upute i savjeti u kojim je satima tokom dana taj utjecaj najjači. Alkemičari su imali svoje nazive za blagdane i dane u sedmici. Tako je *Dies Sancte Assensionis* nazvan *D(ies) N(ativitatis) Veneris*, a dani su: *Dies Lunae*, *Martis*, *Mercurii*, *Jovis*, *Veneris* i *Sabbath*.

Iako je rukopis pisan na njemačkom jeziku, ipak se na mnogim mjestima ubacuju ili latinski izrazi ili cijeli tekstovi. Osim toga jedan je recept

pisan na talijanskom: Da Componer Palle de machie (kako se izrađuju kugle za odstranjivanje mrlja). Sve to kao i citiranje autora kod nekih proskripcija potvrđuje činjenicu da je materijal skupljen iz raznih izvora, a to navodi i sam pisac.

Na kraju rukopisa nalazi se abecedni indeks koji obuhvaća nazive recepata i stranice na kojima se nalaze. Osim toga, u rukopisu su još tri posebna papira ispisana isto tako na njemačkom jeziku, goticom. Sadržaj dvaju od ovih je identičan, i na njima je zapisan recept: Anima Lunae de l'Abbe cara Stela. Ishodna supstancija je i u ovom slučaju »Mercurium vivum« (živa), zatim »Hungarische Bolus« i crvena zemlja. Kada se sve to otopi i pomiješa, mješavina se pretvara u fino zlato. Treći papir nema naslova, ali se i u ovom slučaju radi o jednom alkemističkom receptu.

Dajući opću ocjenu, treba naglasiti da rukopis u svakom slučaju predstavlja vrijedan primjerak, u kome su vjerno opisana stremljenja alke-mičara¹³. Rukopis je bio namijenjen liječnicima, apotekarima, a sigurno su se služili i razni šarlatani tog vremena. Slični su rukopisi kružili po Evropi¹⁴, pa i u našoj zemlji, i svojim sadržajem davali su podstrek alkemističkom djelovanju. Njihov je tajanstveni sadržaj davao hrane mašti, koja je u to vrijeme bila zadojena mnogim mističnim, magijskim i fantastičnim shvata-njima¹⁵. Tako je i ovaj rukopis sačuvan do naših dana kao vrijedan doku-mentat svog vremena, a pošto nije štampan i tako namijenjen široj javnosti, pruža nam uvid u osnove alkemijske tajne.

L I T E R A T U R A

¹ Bošnjak M., O knjižnicama Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1957. — ² Bošnjak M., Joannes de Cuba, Hortus sanitatis, Farmaceutski glasnik, 1958, 14, 550—556. — ³ Aschbach J., Geschichte der Wiener Uni-versität, Bd. 1—3, Wien, 1865—1888. und Nachtrag von W. Hartl und K. Schrauf. Bd. 1. H. 1. 1898, kao i druga djela. — ⁴ Eineder G., Ehe Ancient Paper — Mills of the Former Austro-Hungarian Empire and their Watermarks. Hilversum-Holland, 1960. Monumenta Chartae Papyraceae Historiam Illustrantia. Vol. 8, str. 49—53, XXVI, tabla 209, No 780 i (za vodeni znak slova »H«) tabla 210, No 782. — ⁵ Kyriss E., Johannes Zoll, ein Tübinger Buchbinder des 15. Jahrhunderts, »Aus der Welt des Buches«, Leipzig, 1950, str. 84—93. — ⁶ Schmidt A., Bucheinbande aus den XIV — XIX Jahrhundert in der Landesbiblio-thek zu Darmstadt. Leipzig, 1921. Tafel 32 Abb. 45. — ⁷ Ibid. Tafel, 48. Abb. 74. — ⁸ Ibid. Tafel, 45 Abb. 67. und 68. — ⁹ Schelenz H., Geschichte der Pharmazie. Berlin, 1904, str. 218. — ¹⁰ Volum. tractat scriptor. rarior. de Alchymis. Norimberg, 1541. — ¹¹ Schelenz H., Geschichte der Pharmazie Berlin, 1904, str. 219. — ¹² Ludy jun., Alchemistische und Chemische Zeichen. Burgdorf — Schweiz 1928. — ¹³ Meyer E., Geschichte der Chemie, Leipzig, 1914. — ¹⁴ Steele R., D. Waley Singer, The Emerald Table. London, 1928. — ¹⁵ Tartalja H., L'histoire de la pharmacie en Yougoslavie et sa situation actuelle, Zagreb, 1959.

UN MANUSCRIT ALCHIMIQUE IMPORTANT: MANUALE CHYMICO-SYMPATHETICUM

Mladen BOSNJAK et Hrvoje TARTALJA

Comme auteur du manuscrit est indiué K.J. Stehausen »Studioso Chirurgiae Practico, Anatomiae atque Medicinae« qui affirme que le manuscrit a été copié, mot par mot, de l'oeuvre de son altesse le duc B.Le manuscrit contient 56 feuilles, de format 20,5 × 15 cm, auxquelles sont ajoutées trois feuilles de papier à lettres. Il est paginé jusqu'au numéro 94 et avec cette dernière page le texte est achevé; les dernières 4 feuilles contiennent la table des matières. Le texte est en allemand, avec des noms et citations en latin, et seulement une ordonnance est écrite dans

la langue italienne. Les symboles et les signes alchimiques sont utilisés en grand nombre. Le texte est écrit avec des lettres latines et, partiellement, est aussi utilisé l'alphabet allemand; la plus grande partie en est écrite avec une encre noire, tandis que les titres le sont avec l'encre rouge. Après sa première moitié, le manuscrit est fait avec moins de soins et moins d'ordre, et, vers la fin, il a dû être écrit par plusieurs personnes. Aucune donnée sur l'auteur n'a pu être trouvée. Pendant l'inventaire a été notée de la couverture du manuscrit l'année 1799, ce qui a aujourd'hui disparu. D'après les cachets à eau, le papier du manuscrit provient de la deuxième moitié du XVIIIe siècle, de la fabrique Rannersdorf, près de Vienne. La reliure du manuscrit est aussi intéressante, car elle a été faite par un excellent maître inconnu de l'époque de la deuxième moitié du XVe jusqu'à la fin du XVIe siècle.

Au début du manuscrit se trouvent deux dessins en couleurs : »Putrefactio-Sublimatio-Coagulatio« et »Tabula Schmaragdina Hermetis Trismegisti Patris Philosophorum«. Ce sont les tableaux connus dans lesquels est contenu le secret de la transmutation en or des métaux non précieux. Le manuscrit a presque exclusivement un caractère médical, et représente l'influence de l'alchimie dans la préparation des médicaments secrets. Il contient aussi de nombreuses formules d'ordonnance pour l'emploi pratique.

EINE BEDEUTENDE ALCHIMISTISCHE HANDSCHRIFT: MANUALE CHYMICO-SYMPATHETICUM

Mladen BOSNJAK und Hrvoje TARTALJA

Als Verfasser der Handschrift wird K. J. Stehausen »Studioso Chirurgiae Practico, Anatomiae atque Medicinae« angeführt, welcher behauptet, dass die Handschrift Wort für Wort aus dem Werke des erlauchten Fürsten B. abgeschrieben ist. Die Handschrift hat 56 Blätter im Format 20,5×15 cm und drei hinzugefügte Briefpapierblätter. Sie ist bis S. 94 paginiert, wo der Text endet, und die Letzten 4 Blätter enthalten das Sachregister. Der Text ist in deutscher Sprache mit lateinischen Namen und Zitaten, und nur ein Rezept ist italienisch geschrieben. Es werden alchimistische Symbole und Zeichen in grosser Anzahl benützt. Der Text ist in Lateinschrift unter teilweiser Benützung deutscher Buchstaben. Das meiste ist in schwarzer Tinte, die Überschriften in roter Tinte. Nach der ersten Hälfte wird die Handschrift weniger sorgfältig und ordentlich, und gegen das Ende dürfte sie von verschiedenen Personen geschrieben sein. Über den Verfasser konnten keinerlei Angaben gefunden werden. Während der Inventarisierung hatte die Handschrift aus der Titelseite das Jahr 1799 verzeichnet, was aber jetzt abgerissen ist. Nach den Wasserzeichen stammt das Papier aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts aus der Fabrik Rannersdorf bei Wien. Interessant ist auch der Einband, der einen ausgezeichneten unbekanntem Meister aus dem Zeitabschnitt von der zweite Hälfte des 15. bis zum Ende des 16. Jahrhunderts verrät.

Zu Beginn finden sich zwei farbige Zeichnungen: »Putrefactio — Sublimatio — Coagulatio« und »Tabula Schmaragdina Hermetis Trismegisti Patris Philosophorum«. Das sind bekannte Tafeln in denen das Geheimnis der Umwandlung unedler Metalle in Gold enthalten ist. Die Handschrift ist fast ausschliesslich medizinischen Charakters und spiegelt den Einfluss der Alchimie auf die Herstellung geheimer Arzneien wider. Sie enthält auch zahlreiche Rezepte für den praktischen Gebrauch.